

ISSN 2334-8631

ZBORNİK RADOVA
NOVA NAUČNA EDUKATIVNA MISAO

3/2013

NOMOTEHNIČKI CENTAR BEOGRAD 2013

ZBORNİK RADOVA
NOVA NAUČNA EDUKATIVNA MISAO

3/2013

Izdavač
NOMOTEHNIČKI CENTAR BEOGRAD
2013

Salvadora Aljendea br. 14. Beograd

Tel. 064/315 64 67

065/67 95 340

Urednik
dr Zoran Birovljević

Korice, štampa i povež
Zoran Bakić
Grafičar specijalista

Kompjuterska obrada
Dušica Birovljević

ŠTAMPA
"NC" Beograd

Tiraž :
30

SADRŽAJ

1. *Aleksandar Mihajlović*
OSNOVE ODREĐENJA PREDMETA I POJMA BIOETIKE (1 - 11)
2. *Marija Radonjić*
INKLUZIVNO OBRAZOVANJE IZ UGLA NASTAVNIKA (12 - 25)
3. *Milena Stanković*
FOKALIZACIJA I MODALITET NARATORA U PRIPOVECI
ŠETNJA IVA ANDRIĆA (26 - 34)
4. *Stanislava Ranđelović, dipl. inž. arh*
BIOKLIMATSKI I EKOLOŠKI KONCEPT U PROJEKTOVANJU
ARHITEKTONSKIH OBJEKATA (35 - 50)
5. *MSc Jelena Lukić*
DIZAJNIRANJE ORGANIZACIJE ZA PODRŠKU STRATEGIJI
PRIMENOM BALANCED SCORECARD KONCEPTA (51 - 63)
6. *Mladen Lukić*
FRANŠIZING-SAVREMENI MODEL POSLOVANJA (64 - 79)
7. *Milena Bokić*
UPRAVLJANJE KLJUČNIM KUPCIMA U CILJU UNAPREĐENJA
POSLOVANJA (80 - 93)
8. *Neven Rikić*
MJERE EVORPSKE KOMISIJE ZA PREVAZILAŽENJE KRIZE (94 - 107)
9. *Miloš Marković*
UPOTREBA NUKLEARNOG ORUŽJA I (NE)MOĆ
MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA (108 - 120)
10. *Jelena Kocić, Jelena Vasilić, Ksenija Cvetanović*
KRIVIČNO PRAVNA ZAŠTITA OD KRAĐE I TEŠKE KRAĐE (121 - 135)
11. *Jelena Milovanović*
WAS JOSEPH CONRAD A BLOODY RACIST ? (136 - 145)
12. *Jelena Ružić*
KORUPCIJA U DESTRUKCIJI KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI
(146 - 160)
13. *Adrijana Milosavljević, master menadžer ljudskih resursa*
POZICIONIRANJE KOMPANIJE KAO POŽELJNOG POSLODAVCA
U ONLINE SVETU (161- 170)
14. *Jelena Brdar*
PREDIKTIVNO MODELOVANJE CENA AKCIJA NA FINANSIJSKIM
BERZAMA PRIMENOM NEURONSKIH MREŽA (171 - 182)
15. *Dina Stefanović*
KVALIFIKACIJA SITUACIJE U IRAKU 2003 – 2012 (183 - 194)
16. *Marko Jovanović*
MARGINALIZAM -Marginalistička ekonomska teorija- (195 - 200)

OSNOVE ODREĐENJA PREDMETA I POJMA BIOETIKE

Aleksandar Mihajlović

Uvod

U stručnim raspravama, ali i ekstenzivno posmatrano, sve češće se može zapaziti da bioetika postaje jedna ekspanzivna disciplina. Prema razmišljanjima Dobrijevića,¹ iako spada u vrstu primenjene ili praktične etike, ona je neizbežno interdisciplinarna oblast istraživanja, čije teorijske izvedenice umnogome zavise od ubrzanog razvoja tehnologije. Međutim, problemi koje ona nastoji da reši jesu većito goruća ili najstarija pitanja: u najkraćem, pitanja života i smrti. To delimično objašnjava njenu ekspanzivnost: pitanja od vitalnog značaja interesuju kako stručnjake tako i laike.²

Bioetika posmatra ljudsko ponašanje na takav način da ono podržava čovekovo zdravlje, vitalnost i život uopšte. Ona se odnosi na život i zdravlje čoveka, život i zdravlje planete, život i zdravlje bilo koje jedinice u biosastavu i prirodnom i društvenom okruženju. Ako usmerimo pažnju na planetu, onda se bioetika zalaže za održavanje života na planeti u celini. Ako usmerimo pažnju na društvo, onda se bioetika bavi ljudskim ponašanjima, tehnološko-naučnim centrima moći i političko-ekonomskim mehanizmima, koji ugrožavaju živote ljudi i život po sebi. Ako usmerimo pažnju na prirodu, onda se bioetika bavi očuvanjem biorazličitosti, zaštitom prirode i održavanjem života u prirodi, kao celini. Dakle, u zavisnosti na koji fenomen obratimo pažnju, npr. na čoveka, životinju, planetu, društvo ili politiku, ljudsku ishranu i vitalitet, prirodu ili kulturu, bioetički pristup uvek posmatra fenomen, tako da ga poveže s ostalim fenomenima i tako da se ne ugrožava život uopšte.

Dakle, bioetika je pogled na svet koji podržava život u celini. U zavisnosti na šta usmerimo pažnju, dobijamo specifične bioetičke poglede. Na primer, ako posmatramo čoveka, onda se bioetika zalaže za njegovo zdravlje, vitalnost i humani napredak, ali unutar okvira šireg područja biosfere.

Potpuni pristup čoveku

Pošto odaberemo neku pojavu na koju usmeravamo pažnju, tu konkretnu pojavu možemo posmatrati iz više perspektiva. Ako obratimo pažnju na fenomen čoveka, možemo ga posmatrati, na primer, iz perspektive biologije, ili nutricionizma, ili psihologije, ili sociologije, ili kineziologije. Bioetika u tom smislu podrazumeva multiperspektivnost, s ciljem da bi se osvetlio fenomen čoveka i došlo do nekih smernica kako da se poboljša njegov život, zdravlje i vitalitet, ali na takav način da se ne ugrožavaju ostali ekosastavi, biosastavi i životi ostalih entiteta.

Potpuni pristup čovekovom razvoju i održavanju vitaliteta podrazumevao bi promene u svim čovekovim aspektima: u njegovom umu, idejama, životnoj praksi, emocijama; u telu, vežbanju i sportu, i pravilnoj ishrani; u kulturno-umetničkom prepuštanju; u seksualnom uživanju i psihičkom opuštanju; u kvalitetnim ekonomskim

¹ Dobrijević, A., „Uvod“, u: *Bioetika*, (priređili: Rakić, V., Mladenović, I., Drezgić, R.), Beograd: Službeni glasnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2012., str. 9.

² Ibidem.

uslovima, političkom učešću u životu zajednice i donošenju odluka; i na mnogim drugim nivoima.

Osim toga, tzv. napredak, trka za profitom i nekritičko usvajanje različitih svakodnevnih navika, opasno ugrožavaju i život na Zemlji i život samog čoveka. Način prehrane, GMO izvori hrane, nedostatak važnih nutrijenata, toksini u okolini i hrani, nedostatak telesne aktivnosti, nedostatak opuštanja i kreativnosti, te politička apatija vode suprotno od održavanja života.

Prema tome, ujedno treba uzeti u obzir više nivoa na kojima se temelji pozitivna promena, kao nova tehnologija pripreme hrane bez toksina, konzervansa i zračenja; svakodnevna telesna aktivnost; društveni angažman u životu zajednice, primenjeni zajedno mogu promeniti uslove i način postojanja pojedinca/ke. Bioetika nastoji ostvariti celovit pristup čoveku, njegovom delovanju i ponašanju; celovit pristup prirodi, ekosastavu, biljkama i životinjama, planeti, biosastavu; celovit pristup čovekovim delatnostima, kulturi, ekonomiji, politici, umetnosti, nauci i filozofiji.

Delovanje prema održavanju života

Bioetika je ujedno i naučna disciplina i društveni pokret. Nastala je kao reakcija na naučno-tehničko-ekonomsko-politički napredak i njegovu moć u stvaranju, manipulisanju i okončavanju života, koji treba radikalno staviti u pitanje. Ona primenjuje uvid o umreženosti mikro i makro nivoa života, tako da probleme zdravlja i opstanka čoveka, probleme ostalih živih bića, kao i prirode ili života u celini treba rešavati umrežavanjem pristupa i ujedinjenjem/spajanjem znanja, prakse i spoznaje sveta. To bi značilo ujedinjenje/spajanje biološkog, filozofskog, političkog, ekonomskog, društvenog ili psihološkog znanja u rešavanju savremenih čovekovih problema od ljudskoga života i zdravlja, do društvenih, globalno-ekoloških i političko-ekonomskih problema. Pitanja biosfere, kontrole širenja ratova i kriza tržišta, iskorišćavanje ekosastava, istrebljivanje živih vrsta, posledice od preteranog zagađivanja prirode i okoline (atmosfera, hidrosfere, geosfere i biosfere), posledice ekonomskog napretka i dominacije nad prirodom, dominacije tržišta nad ljudskim životima, centralizacija vojno-političke moći, sve su to bioetička pitanja. Pri tome, multiperspektivnost podrazumeva objedinjavanje različitih pristupa, tako da se svi oni mogu uključiti prema problemima koji se tiču ljudskog života i života u celini. Čovekocentrizam i egocentrizam su zamenjeni biocentrizmom.

Potpuno sagledati pitanja života

Na taj način moguće je celovito sagledati mnogostrukost pristupa, od filozofije i nauke, do praktičnog delovanja i životnih stavova, u jednom zajedničkom objedinjenom sazvučju, u koje, sa svim svojim pogledima, ulaze razne perspektive. Time se izbegava jednostranost. Bioetički pristup pojavama treba shvatiti kao ujedinjujuću/spajajuću (integrativnu) perspektivu, u koju ravnopravno ulaze najrazličitiji pristupi, da bi se uspostavio zajednički vidokrug rešavanja pitanja života. Iz toga proizilazi cilj bioetike kao pružanje orijentacije na neka od važnih pitanja čoveka, čovečanstva u celini i planeta, zatim razvijanje bioetičke osećajnosti za promišljanje opstanka, kojim se izbegava egocentrizam, a podstiče biocentrizam i kojim se podstiču svi mogući konkretni društveno-praktični pomaci, prema održavanju života u celosti. Bioetika je, u tom smislu, otvoren okvir susreta različitih pristupa, načina delovanja i pogleda na svet, koji svi

zajedno daju svoje pozitivne doprinose oko važnih pitanja vezanih za život. Ona je ujedno i pogled na svet i praksa delovanja i filozofski i naučni put koji podržava život u celini, u svakom od delova, i u svim životnim oblicima i načinima postojanja. Bioetika povezuje različite pristupe u jedinstveni duhovni (misaoni, idejni, praktični i osećajni) okvir, što znači mnoštvo perspektiva zajedno. Sve te perspektive, i naučne i kulturne i praktične (kao stil i način života) ujedinjaju se u zajednički pogled koji podržava život u celini.³

Pitanje značaja vremena i doba u kome se živi, logično je povlačilo tumačenje sveta oko sebe, za života filozofa, mislilaca ili stvaralaca određenih dogmi i teorija. Tako je Sv. Avgustin pitao da li je njegovo vreme, u stvari vreme najvećih i najkompleksnijih zbivanja, koje je istorijski posmatrano, sledilo posle propasti Rimskog carstva. Otuda nije ništa neobično, niti novo, što se 21. vek posmatra sada kao stoleće nove i velike revolucije, ispred koga će biti postavljena sva pitanja nauke i neverovatnog napretka u razvoju i održanju ljudskog života. To je u literaturi dobilo naziv biotehnoška revolucija, a naš vek biotehnoškim. Posebna dostignuća u biologiji i genetici uticala su na formiranje homolognog i heterolognog stvaranja u laboratorijama, o ljudskom genomu, ali i mogućim manipulacijama na njemu, o genetičkom inženjstvu, o kloniranju životinja, ali i ljudi, o naučnim istraživanjima na ljudskim embrionima, u terapeutske ili eugeničke svrhe. Kako to jasno ističe Tomašević, "svi mi danas osjećamo da sa životom u naše doba i nije baš sve u redu".⁴ Dalje, ovaj pisac naglašava da je nemoguće odrediti tačan pojam života, čak i danas, te da je taj pojam uvek bio predmet pažnje i razmišljanja. Međutim, kako on naglašava, prvobitne definicije iz religije, a kasnije iz filozofije, danas, u 21. veku, dovedene su u sumnju od strane zastupnika neverovatnog razvoja biologije, kliničke medicine, a pogotovu genetike. To, prema njemu, danas dovodi do shvatanja da život nije apsolutna, već relativna vrednost, koja se kreće oko termina kvaliteta života. Zbog toga je posmatranje života postalo subjektivno, naglasak je na kvalitetu života, odnosno na procenjivanju nečega što predstavlja življeni život.⁵

Zanimljivo je istaći da proučavanje etike usmerene na život (ona može biti usmerena na ljude, zaštitu okoline, životinje, čak prava za stene), polazi od toga da klasa živih bića u sebe uključuje više od ljudi i životinja, da ona uključuje alge, jednoćelijske organizme, možda viruse, a ponekad se sugeriše i eko-sisteme, pa čak i biosferu, po sebi. Kako ističe Eliot, "složenost etike usmerene na život zavisiće od toga kako odgovoriti na pitanje *šta je život*",⁶ pa je tu nužno pomenuti ideju samoreglativnog sistema, koji stremi određenim ciljevima. U stvari, to je osobina koja pruža moralni značaj živim bićima. Etika usmerena na život, posmatra sva živa bića kao moralno važna. Što je neko živo biće složenije, ono je moralno važnije. Etika usmerena na život zahteva da prilikom odlučivanja o tome kako da delujemo, treba da u obzir uzmemo uticaj naših postupaka na svako živo biće koje ovi postupci pogađaju. Eliot, takođe ističe, da bi etika, usmerena na

³ *Što je bioetika*, <http://www.newsmart.me/%C5%A1to-je-to-bioetika.html>, pristup: 15.1.2013.

⁴ Tomašević, L., „Ljudski život i dostojanstvo“, *Zbornik od Prvata Megunarodna interdisciplinarna konferencija „Bioetikata – znak na novoto doba: bioteikata mediumite, pravoto i medicinata“*, Ohrid, R Makedonia, 21-23. oktombri 2011., str. 110.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Eliot, R., „Etika zaštite okoline“, *Uvod u etiku* (priredio Singer, P.), Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004., str. 413-414.

život, mogla da dobije radikalnu formu: mogla bi da tvrdi kako ne samo što živa bića imaju moralno značenje, već da ona, takođe, imaju podjednako moralno značenje. Ovaj bioetički egalitarizam, kada bi mogao da se opravda, mogao bi da stvarno oteža moralnu odbranu ljudskog mešanja u prirodno okruženje. On bi, dakle, dozvoljavao samo kvalitativne sudove: da dva živa bića vrede, na primer, više nego jedno. Najprihvatljivija etika usmerena na život dopuštala bi različiti moralni značaj u okviru klase živih bića, iako ljudi možda ne bi bili smatrani najznačajnijima. Očuvanje biosfere i velikih ekosistema moglo bi biti shvaćeno kao značajnije od očuvanja velikog broja ljudi.⁷

Kratak osvrt na poreklo učenja

Bioetika (od grč. reči *bios*, što znači život, i *ethos*, što znači ponašanje) je naučna disciplina, koja proučava ljudsko ponašanje na području života i zdravlja, u svetlu vrednosti i moralnih načela. To je filozofsko razmišljanje o ljudskom životu, rađanju, razvoju čoveka, zrelosti, starosti, bolesti i smrti. Bioetičke metode su raznolike. Obuhvataju područja: filozofije, teologije, kulture, politike i dr. Bioetika neposredno se odnosi na život i zdravlje čoveka, a posredno na okolinu. Opšta bioetika bavi se opštim vrednostima i načelima života, a primenjena bioetika konkretnim temama i slučajevima iz područja medicine, prava i sl. vezanima uz etička pitanja života čoveka. Bioetičke teme su:

- o nastanak i rađanje čoveka (veštačka oplodnja, kontracepcija, sterilizacija),
- o genetika (genom, kloniranje, matične ćelije),
- o pitanja ljudskog embriona (pobačaj, prenatalna dijagnostika, ekperimenti nad embrionima),
- o starost (eutanzija, palijativna medicina, bol)
- o smrt (samoubistvo, smrtna kazna, odbrana u ratu, ubistvo).

Personalistička bioetika proučava pojam ličnosti, s filozofsko-teološkog gledišta, prava, zaštitu i dostojanstvo ljudske ličnosti.⁸

Savremeni čovek drži u rukama moć, kojom je u stanju da uništi planetu Zemlju, dakle tlo po kome hoda i biosferu koja ga okružuje i čiji je sastavni deo. Ta moć razara granice čovekovih mogućnosti i kontrole. Pitanje o sadašnjem preživljavanju čovečanstva nameće se sa svom etičkom urgentnošću. Ima li se pritom na umu činjenica da ispod postojeće ideje moći poživaju epohalni problemi povezani s nekontrolisanim iskorišćavanjem prirodnih bogatstava, s iskorišćavanjem čitavih ekosastava, sa svakodnevnim istrebljivanjem živih vrsta, s već danas nesagledivim posledicama od neumerenog zagađivanja prirode i okoline, onda postaje jasno da ideju o preživljavanju čovečanstva u sadašnjosti nije moguće odvojiti od preživljavanja čovečanstva u budućnosti. Istorijska perspektiva nastanka i razvoja bioetike otkriva upravo budjenje etičke svesti u novonastalim civilizacijskim okolnostima, u kojima su pretnje od samouništenja postale realnost, kao i pretnje od srozavanja čoveka i svega specifično ljudskog u njemu, na običan materijal za eksperimentisanje, manipulisanje, eksploatisanje i uništavanje. Pored svih otkrića i dostignuća koja su nesumnjivo poboljšala opšti kvalitet življenja, ipak nije moguće osporiti činjenicu da je najveća žrtva naučno-tehničkog

⁷ Eliot, R., op. cit., str. 414-415.

⁸ *Bioetika* <http://hr.wikipedia.org/wiki/Bioetika>, pristup: 27.1.2013.

poduhvata postao upravo čovek. Ideja bioetike kao jedne nove nauke o preživljavanju ili ideja bioetike kao interdisciplinarnog foruma za rešavanje gorućih etičkih i moralnih pitanja, prouzrokovanih biomedicinskom i uopšte naučno-tehničkom delatnošću ostaju i dalje dva glavna idejna okvira, koja od samih početaka utiru put bioetičkom poduhvatu, shvaćenom kao civilizacijski odgovor na pretnje od samouništenja i na potpuno tehničko ovladavanje životom, najpre u oblicima širenja čovekove vlasti nad prirodom, a zatim u sve sofisticiranijim oblicima širenja čovekove vlasti nad drugima, posebno ranjivijim i slabijim čovekom.

U literaturi se termin bioetika pojavio pre četrdesetak godina, tačnije 1970. godine, zaslugom onkologa Potera (Van Rensselaera Pottera). Naziv je prvi upotrebio Jar (Fritz Jahr) 1927. godine. Proširio ga je u upotrebi američki kancerolog Van Rensselaer Potter 1970. godine. Prema Poteru, ponovno uspostavljanje ekološke ravnoteže i zaštitu prirodnih resursa može jamčiti samo nova nauka, koju on naziva biotekom i koju vidi kao „most“ između prirodnih i humanističkih nauka.⁹ Postoje mnoge razlike između Jarovog i Poterovog koncepta bioetike. Jar polazi od drugih uticaja i izvora, poput pijeteta, filozofije Emanuela Kanta, Fridriha Švajermahera i budizma. Jar je koncipirao, prvenstveno filozofski pojam, dok je Poter pokušao prilagoditi filozofsku podlogu vrlo praktičnoj disciplini. Jar je svoju bioetiku skovao prema *bios* i *ethos*, povezujući, dakle, etiku sa životom, a ne sa naukom, kao Poter.¹⁰

Osim ovih shvatanja, postoje i druga kojima se bliže određuje pojam bioetike. Tako, H. Jurić, daje vlastitu definiciju bioetike, kao „otvorenog područja susreta i dijaloga različitih znanosti i djelatnosti, te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, diskutiranja i riješavanja etičkih pitanja vezanih za život, za život u cjelini i u svakom od dijelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima“.¹¹ Kod Čovića, bioetika se definiše kao „pluriperspektivno područje“ koje sabire „moralne perspektive“ i time izlazi iz „skućene uloge nove medicinske etike“, kao i da time postaje „palnetarna etika života“.¹²

Potpuno je jasno da je termin bioetika složenica, u kojoj prvi deo *bios* upućuje na biomedicinske nauke, a drugi *etika* na etiku koja govori o smislu čovekovog ispravnog vladanja. W. Reich daje dve različite definicije bioetike, u dva izdanja *Encyclopedia of Bioethics*. U izdanju iz 1978. godine, definiše bioetiku kao strukturalno proučavanje ljudskog ponašanja na polju nauke o životu i brigu za zdravlje, ukoliko je ispitivano u svetlu moralnih vrednosti i načela. U drugom izdanju bioetičke enciklopedije, 1995. godine, Reich proširuje definiciju bioetike: ona je strukturalno proučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralno gledanje, odluke, ponašanje i odgovorno držanje –

⁹ A. Muzur, „Bioetika: problemi definiranja i doseka“, *Zbornik od Prvata Međunarodna interdisciplinarna konferencija „Bioetikata – znak na novoto doba: biotetikata mediumite, pravoto i medicinata“*, Ohrid, R Makedonia, 21-23. oktombri 2011., str. 92.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ H. Jurić, „Uporišta za integrativnu bioetiku u dijelu Van Rensselaerpottera“, u *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije: Zbornik radova Prvog međunarodnog bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo 31.3-1.4.2006), uredio Velimir Valjan (sarajevo: Bioetičko društvo u BiH, 2007), 83 (77-99); cit. prema: A. Muzur, op. cit., str. 95-96.

¹² A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 10. cit. prema: V. Đurđić, M. Trajković, „Bioetičko lice prava“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. LXII, Tematski broj: *Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru*, str. 45.

učenje o životu i brizi za zdravlje, primenjujući različite etičke metodologije s interdisciplinarnim pristupom.¹³

Nastanak i širenje bioetike zapravo je budjenje etičke svesti u novonastalim civilizacijskim okolnostima, u kojima su pretnje od samouništenja postale realnost, kao i pretnje od srozavanja čoveka i svega specifično ljudskog u njemu, na običan materijal za eksperimentisanje, manipulisanje, eksperimentisanje i uništavanje. Savremeni čovek drži u rukama moć, kojom je u stanju da uništi plavu planetu Zemlju, dakle tlo po kome hoda i biosferu koja ga okružuje i koje je sastavni deo. Pred pitanjem o eventualnom izmicanju zdravorazumskoj kontroli nuklearne moći zastaje dah. O mogućnostima kontrole razornog biološkog oružja zastaje pamet. Utoliko se pitanje o sadašnjem preživljavanju čovečanstva nameće sa svom etičkom urgentnošću. Ako se pritom ima na umu činjenica da ispod ideje moći počivaju epohalni problemi povezani s nekontrolisanim iskorišćavanjem prirodnih bogatstava, s uništavanjem čitavog ekosastava, sa svakodnevnim istrebljivanjem živih vrsta, s već danas nesagledivim posledicama od neumerenog zagadjivanja prirode i okoline, dakle atmosfere, hidrosfere, geosfere i biosfere, onda postaje jasno da ideju o preživljavanju čovečanstva u sadašnjosti nije moguće odvojiti od preživljavanja čovečanstva u budućnosti. Ta sudbonosna pitanja u njihovom širokom spektru, od biomedicinskih do ekoloških i opštecivilizacijskih, moguće je uočiti u vidokrugu pojedinih naučnih disciplina ili pak u vannaučnim područjima. Medjutim, mnogostrukost njihovog aspekta moguće je celovito sagledati samo u zajedničkom integrisanom horizontu, u kome sa svojim posebnim perspektivama ulaze razne discipline (teologija, filozofija, medicina, ekologija, itd.). Utoliko bioetiku treba shvatiti kao integrativnu disciplinu, u koju ravnopravno ulaze najrazličitije perspektive, da bi se u njihovoj interakciji i dijalogu o konkretnim problemima, uspostavio zajednički horizont njihovog svestranog sagledavanja i rešavanja. Sve je to dovelo, nakon nastanka bioetike, do njenog brzog širenja: osnivanje centara bioetike po čitavom svetu i pojavljivanjem, u razmaku od desetak godina, dve Enciklopedije bioetike (1978. i 1995. godine). U sklopu 1. Bioetičkog foruma za jugoistočnu Evropu, koji je održan u maju 2005. godine na Malom Lošinj, pokrenuta je inicijativa za održavanje prvog bioetičkog simpozijuma u BiH, te za osnivanje bioetičkog društva u Bosni i Hercegovini, kakva postoje u većini evropskih zemalja. Franjevačka teologija prihvatila je organizovanje međunarodnog bioetičkog simpozijuma. Ideju je podržao FONDEKO (Udruženje za podsticanje održivog razvoja i kvaliteta života). U istom je krugu prihvaćena i podupirana inicijativa za osnivanje Bioetičkog društva u BiH. Ono je i osnovano 01. aprila 2006. godine, drugog dana održavanja prvog međunarodnog bioetičkog simpozijuma u BiH. Zadatak Bioetičkog društva BiH je, kako je to sadržano u Statutu Društva, održavanje svake druge godine bioetičkog simpozijuma i po mogućnosti što češće održavanje bioetičkih tribina. Budući da je bioetika po svojoj naravi složena i slojevita, te ne označava samo interdisciplinarno naučno područje, nego podrazumeva i određeni društveni senzibilitet, kao i razvijene institucionalne oblike, o konstituisanoj bioetici, u određenoj zemlji, može se govoriti samo ako su razvijeni svi navedeni elementi. Stoga se može zaključiti da je osnivanje Bioetičkog društva i održavanje

¹³ *Bioetičko društvo u BiH*, <http://www.bioetika-sa.ba/>, pristup: 20.1.2013.

simpozijuma i bioetičkih tribina zatvoren krug pretpostavki, potrebnih za konstituisanje bioetike u svim njenim elementima.

Održavanje bioetičkih tribina ima za cilj senzibilisanje društva za bioetičke probleme. Pregledavajući programe fakulteta na kojim bi se očekivalo da postoji predmet bioetika (medicinski, farmaceutski, pravni, filozofski, teološki fakultet), taj predmet postoji samo na nekim teološkim fakultetima. Tako se na nekim medicinskim fakultetima organizuje nastava iz bioetike za kandidate postdiplomskih studija. To ne znači da se neka bioetička pitanja ne obrađuju u okviru drugih predmeta (npr. medicinska etika).¹⁴

Zaključak

Neka pitanja bioetike, a da toga nismo ni svesni, u svakodnevnom govoru ili intresovanjima koja iskazujemo za pojedine kategorije osoba, ili pojave, zavređuju našu nepodeljenu pažnju, svakodnevno. Ili, u našem okruženju, češće nego pre. Pitanje starosti i starenja, na primer, sve je značajnija tema. U našem kulturnom podneblju, ovo pitanje nije uvek zavređivalo pažnju, ne posebnu, ali vremenom, starenje stanovništva kod nas, već pokazuje pogubne posledice, s vrlo malom mogućnošću skorijeg boljitka.

Iznalaženje realne mogućnosti za neprekidnim trajanjem života nije ništa manje kobno od smrti, osim u predanjima i verovanjima, gde natprirodna bića svoju besmrtnost potkrepljuju brojnim preimućstvima.¹⁵ Pošto senescencija počinje od rođenja, paradoksalno je da proces starenja i starost kao životno doba budu tabu teme. "Svaki čovek želi dugo da živi", pa samim tim „biti star“ ne treba da predstavlja bilo kakvo posebno sporno pitanje. Ali „niko ne želi da ostari“, pa se starost među stanovništvom većine država sveta sve više posmatra kao „socijalni problem“.¹⁶

Ne postoji jedna opšte prihvaćena teorija o starosti, već pre dogmatski stav o gubitku nečega i nepovratnoj prolaznosti. De Bovoar navodi mišljenje velikog broja svojih sagovornika, starih osoba, da starost ne postoji i da neko može biti samo manje ili više mlad u odnosu na drugog. Prema autorki, ovakav stav je samo refleksija potrošačkog društva koje se "zaklonjeno iza mitova o naponu i obilju, prema starcima ponaša kao prema parijama."¹⁷ Osamdesetih godina prošloga veka nekolicina američkih sociologa ipak je pokušala da izdvoji neke karakteristike široko prihvaćenog društvenog stava prema starim osobama. U starosti postoji jedna sve prisutna težnja ka vođenju vita sedentaria, ka davanju saveta i nadgledanju drugih i sprovođenju svih onih radnji koje su više mentalne nego fizičke prirode, u cilju održavanja starosti, pre nego ka ostvarenju nekog ekonomskog prosperiteta. Takođe, u svim društvima običajnim normama je predviđena uzajamna odgovornost u porodici između ostarelih osoba i njihove odrasle dece. Štednja za dane starosti je skoro univerzalno rasprostranjena čak i onda kada takav

¹⁴Bioetičko društvo u BIH, <http://www.bioetika-sa.ba/>, pristup: 20.1.2013.

¹⁵Videti: Kostić, M., „Starost kao doba života i rizik viktimizacije“, Socijalna misao, Beograd, april-juni, br. 02/1997, str. 89.

¹⁶ „...promena koja bi vodila ka korisnom, aktivnom i razvojno orijentisanom pogledu na starenje može da proiziđe iz sopstvenih postupaka starih ljudi, kroz samu snagu njihovog rastućeg broja pa samim tim i uticaja. Kolektivna svest o tome šta starenje znači u smislu koncepta društvenog izjednačavanja, može vremenom postati koristan činilac u promeni stava“. International Plan of Action on Ageing, 1/para. 32, cit. u: "Social Gerontology: Old Age Across Cultures and Time", <http://www.trinity.edu/~mkearl/gercul.html>, pristup: 22.4.2010.

¹⁷De Bovoar, S., Starost, Prvi tom, Beograd: BIGZ, 1987, str. 6.

napor ne daje očekivane rezultate. Ipak, sva ljudska društva cene život i teže da ga produže.¹⁸

U fenomenu starenja razlikuje se starenje individue od starenja populacije. Činom rođenja svaka osoba počinje da stari sa daljim protokom vremena, pri čemu se kod nje ispoljava niz promena u fizičkim i mentalnim osobinama, kao i u društvenim funkcijama koje obavlja. S druge strane, "starenje stanovništva je takav demografski proces koji se odvija u sklopu menjanja starosne strukture, pod dejstvom smanjenja nataliteta i produžavanja trajanja života".¹⁹

Tokom razvoja ljudskog društva ljudski vek nije uvek trajao isto, već se, naprotiv, produžavao pa se trenutak kada neko ulazi u staračko doba određivao po različitim kriterijumima (broj godina, radna sposobnost, fizički izgled). Betty Friedan u svom delu *Fountain of Age* navodi da je samo 8% Amerikanaca preko 65 godina starosti prihvatilo termin "star" da time opište sebe. Skoro polovina ispitanika opredelila se za termine "senior Građanin", "zreo Amerikanac" ili "penzionisana osoba", kao prihvatljive za opis svog statusa.²⁰ U savremenoj medicinskoj literaturi zastupljeno je mišljenje da termine "stare osobe" i "senior građani" treba definisati uzimajući u obzir pre funkcionalni status nego hronološke godine, mada se iz administrativnih razloga starost osobe izražava godinama (65 ili 75 godina). Takođe se pravi podela ove grupe na dve podgrupe: "mlađe-starije osobe" (65-74 godine) i na "star-starije osobe" (preko 85 godina starosti).²¹ Međutim, moguće su izvesne neočekivane promene u ljudskom organizmu koje se javljaju u vezi sa "merenjem vremena". Deca jedanaestogodišnjaci koja boluju od progerije ili dvadesetogodišnjaci obolevli od Verner-ovog (Werner) sindroma umiru od biološke starosti. Isto tako oni koji su doživeli neku tešku traumu mogu postati psihički stari u tridesetoj godini života, dok, s druge strane, sedamdesetogodišnjaci mogu ostati mladi "duhom".²²

Tvrđnja da prosečna dužina ljudskog veka iznosi 70 godina nalazi se u Bibliji, mada se pominju i osobe, muškarci i žene, starije od sto godina.²³ Smit navodi rezultate istraživanja o različitoj dužini trajanja ljudskog veka u pojedinim vremenskim razdobljima na tlu Britanije koji ukazuju na stalno produžavanje ljudskog života.²⁴

Produženje trajanja ljudskog veka značilo je stalno povećavanje broja starih osoba u odnosu na ukupnu populaciju jedne zemlje.²⁵ Od 6.400.000 starih osoba u Britaniji iznad

¹⁸ Cowgill, D., Holmes, L. (1972) *Aging and Modernization*, cit. u: *Social Gerontology: Old Age Across Cultures and Time*, loc. cit.

¹⁹ Macura, M. (1993) „Starenje stanovništva i populaciona politika“, *Gerontologija*, br. 1, str. 16-17.

²⁰ Cit. u: "Social Psychology of Aging", *Social Gerontology: The Social Psychology of Aging*, URL: <http://www.trinity.edu/cmkearl/gersopsy.html>

²¹ Krupp, A.M. (1988) *Interna medicina*, Beograd: Savremena administracija, str. 24.

²² Videti u: "Thinking in Time: Theoretical and Methodological Issues in Aging Studies", *Social Gerontology: Thinking in Time*, URL: <http://www.trinity.edu/cmkearl/ger-time.html>

²³ Kosidovski, Z. (1990) *Biblijske legende*, Beograd: Srpska književna zadruga, str. 47.

²⁴ U gvozdeno doba ljudski vek u Britaniji je trajao oko 18 godina, da bi se u periodu od pre 2000 godina produžio na 22 godine, u srednjem veku na 33, u periodu od 1689-1691. na 33,5, u 1789. na 35,5, od 1836-1854. na 40,9 da bi 1974. iznosio 66,8 godina. Smit, A. (1973) *Ljudsko telo*, Novi Sad: Matica srpska, str. 310-311.

²⁵ Prema Smitu 1961. godine u Engleskoj i Velsu bilo je 5750000 muškaraca i žena starijih od 65 godina, što je po broju odgovaralo broju stanovnika Škotske. Tokom 1981. godine njihov broj iznosio je 7500000 što je bilo 13% ukupnog stanovništva. Ibid.

65 godina, bar polovina je zavisila potpuno ili u velikoj meri od novčane pomoći i drugih olakšica koje daje država. Nekoliko stotina hiljada starih osoba živelo je po domovima, a približno isti broj drugih je bilo ozbiljno onesposobljeno, tako što su se teško kretali, morala im se dostavljati hrana, patili su od slabog vida, bili nesposobni za samostalni život ili potpuno vezani za postelju.²⁶ Međutim, pored opadanja fizičke snage i slabljenja opšteg zdravlja, dolazi i do promena u socijalnom položaju starih ljudi u odnosu na onaj koji su imali kao mlađe osobe. Starenjem se gubi inicijativa, opada radna sposobnost i pre odlaska u penziju (pod uslovom da su uopšte bili zaposleni) stare osobe bivaju automatski isključeni iz niza aktivnosti koje su sudbonosne za njihovu dalju egzistenciju.²⁷

S druge strane, podaci dobijeni iz rezultata empirijskih istraživanja uticali su da se pojava naglog starenja stanovništva u razvijenim zemljama sveta okarakteriše kao štetna. Starenje populacije utiče na rast i strukturu stanovništva, na povećanje udela starog i smanjenje udela mladog stanovništva, pa samim tim i na opadanje nataliteta. Zatim, dolazi do promena u socijalnoj politici zbog velikih troškova za staranje i brigu oko starih ljudi. Bez obzira na povećanje ulaganja društva, rezultati istraživanja ukazuju na to da stare osobe žive u izrazito nepovoljnim uslovima.²⁸ Navode se i neki drugi, mada posredni uticaji povećanja udela starog stanovništva u odnosu na mlađu populaciju.²⁹

Položaj starih osoba u društvu je pre svega uslovljen njihovom radnom neaktivnošću i teretom koji predstavljaju za aktivne. Pri tome se prenebregava vremenski objektivno uslovljena činjenica da su svi aktivni budući neaktivni. Stare osobe su svoj doprinos društvenom napretku već dale i zato u toku trajanja trećeg i četvrtog doba imaju puno pravo da od društva očekuju zaštitu i pomoć. Pojava nasilja nad starim osobama odlikuje se velikom tamnom brojkom, odnosno neprijavlivanjem učinioca i slučajeva viktimizacije od strane žrtve. Veći rizik i verovatnoća stradanja starih osoba zavise od ličnih viktimogenih predispozicija vezanih za završetak evolucionih procesa u organizmu (biološka obeležja), kao i za psihičke promene u staračkom dobu. Biološka i psihološka obeležja starih osoba utiču da one budu isključene iz aktivnih tokova u porodici i društvu. Otuda potiču osnovna obeležja socijalnog položaja starih ljudi koja u sebi nose rizik viktimizacije po njih.

Klasične teorije iz oblasti gerontologije objašnjavaju uzroke starenja različitim faktorima. Po jednoj, starost nastaje zbog istrošenosti, odnosno "dugog veka korišćenja" organizma. Po drugoj teoriji, starost je rezultat grešaka u genetskom programu, bilo zbog nakupljenih mutacija, bilo zbog opadanja genetske kontrole. I po trećem shvatanju, starost nastaje zbog starenja imunog sistema.³⁰ Interna medicina proučava biološke promene u starosti nastale pod uticajem naslednih i spoljnih faktora.³¹ Te promene su različite i mnogobrojne. Mogu se ispoljiti kroz spoljašnji izgled, rad unutrašnjih organa, funkciju žlezda sa unutrašnjim lučenjem, kao i na motorne reakcije.

²⁶ Navedeno prema: ibid.

²⁷ Smit, A. op. cit., str. 308-309.

²⁸ Macura, M. op.cit., str. 8.

²⁹ Prema Sauvy bitna, mada diskretna uloga starenja sastoji se u "labavljenju društvenog tkiva, sklerozi mnogih organa, degeneraciji institucija, slabljenju refleksa i u raku nasilja". Navedeno prema: ibid.

³⁰ Davidović, M. (1993) "Nasledna osnova starosti i starenja", *Gerontologija* br. 1, Beograd, str. 65.

³¹ Krupp, A.M. loc.cit.

Stare osobe gube nekoliko centimetara u visini, kosa im se proređuje, koža postaje suva i izborana sa pigmentnim pegama. Zubi ispadaju što dovodi do skraćivanja donjeg dela lica, tako da se nos približava bradi. Gornja usna se istanjuje, a ušna resica se povećava.³² U radu unutrašnjih organa umanjuju se funkcije jednog ili više organskih sistema. Nastaju promene na srcu, mozgu, jetri, čulima ukusa, mirisa, dodira i vida.³³ Telesna temperatura se snižava, pluća skupljaju, zglobovi krute, refleksi otupljuju i visina bazalnog metabolizma postepeno opada.³⁴

Izuzetno značajne promene nastaju u funkcionisanju žljezda sa unutrašnjim lučenjem, što se na polnim žljezdama očituje kao involucija. Kod starih osoba muškog pola ne nastaju neke naročite anomalije na spermatozoidima, tako da je oplodna moć sasvim moguća. Međutim, kod žena reproduktivna funkcija se prekida oko pedesete godine života, u vreme menopauze, što predstavlja "jedinstveni događaj u procesu starenja".³⁵ Motorne reakcije i sposobnosti tokom starenja gube svoju efikasnost. Stare osobe su sklone nestabilnom hodu i padovima, koji predstavljaju glavnu traumatsku pojavu i najčešći uzrok gubitka samostalnosti i nezavisnosti.³⁶

Starost je ugrožena bolestima, u smislu da bolest ubrzava starenje, a duboka starost izaziva patološke smetnje u organizmu. Zbog toga je neophodno obezbediti adekvatno staranje i negu starih lica, i to u kućnim uslovima. Međutim, u savremenim industrijskim društvima česta je pojava izolacije među članovima porodice, kada prestaju ekonomske, a nekada i emotivne veze između predaka i potomaka. Ukoliko država nema mogućnosti da obezbedi ekonomsku i socijalnu sigurnost starih lica, ona će biti prepuštena sebi, a rizik oboljenja, iskorišćavanja, neadekvatnog staranja i smrti će se povećati.

Bioetika ne može sve. Možda čak ne može ni mnogo i bilo bi potpuno pogrešno imati od nje takva očekivanja. Međutim, bioetika, prvenstveno integrativna, svojom nas metodologijom može učiti da postoji i drugačiji pogled, ponekad i suprotan. Možda je bavljenje bioetikom kupovanje vremena, dok ne budemo imali univerzalne naučne odgovore na ključna pitanja. Međutim, nije isključeno ni da je bioetički diskurs nužno propitivanje suštine čoveka i društva, koja nema i neće imati univerzalnog odgovora. „Bataliti se“ bioetike, međutim, bilo bi više nego pogrešno. Bez imalo namere da prejudiciramo puteve razvitka bioetike i njenu sudbinu, kako o tome piše A. Muzur, naglašavajući reči I. Andrića: „Sve su Drine ovog svijeta krive; nikada se one neće moći sve ni potpuno ispraviti; nikada ne smijemo prestati da ih ispravljamo“.³⁷

LITERATURA

- Davidović, M., "Nasledna osnova starosti i starenja", *Gerontologija* br. 1/1993, Beograd.
- De Bovoar, S., *Starost, Prvi tom*, Beograd: BIGZ, 1987.
- Dobrijević, A., „Uvod“, u: *Bioetika*, (priredili: Rakić, V., Mladenović, I., Drezgić, R.), Beograd: Službeni glasnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2012.

³² De Bovoar, S., op. cit., tom prvi, str. 32-33.

³³ Ibid.

³⁴ Smit, A., op. cit., str. 314.

³⁵ De Bovoar, S., op. cit., tom prvi, str. 34.

³⁶ Krupp, A. op. cit., str. 30.

³⁷ A. Muzur, op. cit., str. 96-97.

- Đurđić, V. Trajković, M. „Bioetičko lice prava“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, br. LXII, Tematski broj: Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru, str. 41-51.
- Eliot, R., „Etika zaštite okoline“, Uvod u etiku (priredio Singer, P.), Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004., str. 409-423.
- Jurić, H., „Uporišta za integrativnu bioetiku u dijelu Van Rensselaerapottera“, u: Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije: *Zbornik radova Prvog međunarodnog bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo 31.3-1.4.2006), uredio Velimir Valjan (sarajevo: Bioetičko društvo u BiH, 2007), 83 (77-99).
- Kosidovski, Z., *Biblijske legende*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1990.
- Kostić, M., „Starost kao doba života i rizik viktimizacije“, *Socijalna misao*, Beograd, april-juni, br. 02/1997, str. 89-98.
- Krupp, A.M., *Interna medicina*, Beograd: Savremena administracija, 1988.
- Macura, M., „Starenje stanovništva i populaciona politika“, *Gerontologija*, br. 1/1993
- Muzur, A. „Bioetika: problemi definiranja i doseka“, *Zbornik od Prvata Međunarodna interdisciplinarna konferencija „Bioetikata – znak na novoto doba: bioteikata mediumite, pravoto i medicinata“*, Ohrid, R Makedonia, 21-23. oktombri 2011., str. 91-98.
- Smit, A., *Ljudsko telo*, Novi Sad: Matica srpska, 1973.
- Tomašević, L., „Ljudski život i dostojanstvo“, *Zbornik od Prvata Međunarodna interdisciplinarna konferencija „Bioetikata – znak na novoto doba: bioteikata mediumite, pravoto i medicinata“*, Ohrid, R Makedonia, 21-23. oktombri 2011., str. 109-122.

INTERNET ADRESE

- *Bioetika* <http://hr.wikipedia.org/wiki/Bioetika>
- *Bioetičko društvo u BIH*, <http://www.bioetika-sa.ba/>
- *Što je bioetika*, <http://www.newsmart.me/%C5%A1to-je-to-bioetika.html>
- *International Plan of Action on Ageing*, 1/para. 32, cit. u: “Social Gerontology: Old Age Across Cultures and Time”,
- URL: <http://www.trinity.edu/~mkearl/gercul.html>
- “Social Psychology of Aging”, Social Gerontology: *The Social Psychology of Aging*, URL: <http://www.trinity.edu/cmkearl/gersopsy.html>
- “Thinking in Time: Theoretical and Methodological Issues in Aging Studies”, Social Gerontology: Thinking in Time”, URL: <http://www.trinity.edu/cmkearl/ger-time.html>

Kratka biografija:

Aleksandar Mihajlović rođen je 24.11.1991. godine u Nišu. Završio je treću godinu osnovnih akademskih studija prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu. Glavni je i odgovorni urednik studentskog lista “Pravnik”. Prošao je obuke kroz različite vrste specijalizovanih pravnih klinika na Fakultetu, a takođe je jedan od koordinatora studentskog projekta Mobilna pravna klinika, koji se realizuje u okviru programa “Pokreni se za budućnost”, pod pokroviteljstvom kompanije Philip Morris Operations a.d. Bio je član tima Pravnog fakulteta na VII Regionalnom MOOT COURT takmičenju pred Evropskim sudom za ljudska prava, održanom u Ljubljani, u Sloveniji.